

Thema 8

februari
2024

KENNISCENTRUM
HOOGBEGAAFDHEID

Als school niet past **schooluitval** **en thuiszitten**

Kennis
en praktische
handvatten
voor ouders,
onderwijsprofessionals
en hulpverleners.

INHOUD

Leeswijzer	3
Voorwoord	<i>Naar pagina</i> → 5
Noot van de redactie	<i>Naar pagina</i> → 6
Uitval in het onderwijs van (hoog)begaafde leerlingen	<i>Naar pagina</i> → 8
Meer lezen	<i>Naar pagina</i> → 32
Colofon	<i>Naar pagina</i> → 33

Leeswijzer

In de multimediale brochures van het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid belichten we telkens een ander thema. Dit doen we met een groot artikel per brochure. Aanvullend op dit artikel zijn er in de brochure korte video's opgenomen waarin educatieve professionals en ouders vanuit een persoonlijk perspectief en vanuit hun persoonlijke beroepssituatie beschrijven hoe zij aankijken tegen het onderwerp.

Het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid ziet deze bijdragen niet als het 'enig juiste perspectief'. De betrokkenen beschrijven de dingen vanuit hun eigen ervaring, waardoor er heel verschillende geluiden te horen zijn. Het mooie is dat al die geluiden naast elkaar kunnen en mogen bestaan. Het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid geeft daarmee geen waardeoordeel over de persoonlijke (professionele) verhalen van deze betrokkenen. Elk verhaal mag in redelijkheid gehoord worden.

Handzame tips

Er is nog veel meer te vinden in de brochures. In elke brochure vragen we bijvoorbeeld experts om met korte handzame tips te komen voor onderwijs en opvoeding van kinderen met kenmerken van hoogbegaafdheid. De tips zijn gebaseerd op de ervaringen van deze professionals. Natuurlijk is het met tips zo dat de context waarin je een tip toepast, bepaalt of je ermee uit de voeten kunt. Het kan dus zijn dat je als lezer ook tips aantreft die wellicht voor jou minder relevant zijn, maar voor iemand anders een sleutel voor succes kunnen zijn. Sommige tips vragen echt wel even een extra inspanning als je ze wilt toepassen, maar als je er dan eenmaal ervaring mee

opdoet, word je wel steeds handiger in het inzetten van zo'n aanpak.

Instructieve video's

In elke brochure bieden we ook twee 'deepdives'. Dit zijn video's van ongeveer 7 minuten met achtergrondinformatie en/of handreikingen voor de onderwijspraktijk. In deze instructieve video's wordt meer uitgelegd over strategieën of begrippen, waardoor je meer inzicht kunt krijgen in hoe iets nu precies zit of hoe je iets concreet kunt opzetten voor je praktijk.

Uitleg-van-een-begrip-video's

Het laatste element dat je in elke brochure vindt, zijn 'uitleg-van-een-begrip-video's'. In deze korte kennisclipjes van 1 à 2 minuten leggen we complexere begrippen of vaktaal op een toegankelijke manier uit. Als je geen educatief specialist bent, maar bijvoorbeeld een zeer geïnteresseerde ouder of werkzaam bent in een veld buiten het onderwijs, is het hoofdartikel van de brochure daardoor soms net even wat gemakkelijker te volgen.

Video's bekijken in printversie

Als lezer kun je de brochure downloaden, printen en op een rustig moment lezen. De multimediale toepassingen zijn dan toegankelijk door de QR-codes te scannen met de camera op je telefoon. De video's staan ook in de Kennisbank op de website van het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid, waar informatie per thema geordend is. Maar je kunt natuurlijk ook de brochure meteen online lezen en doorklikken naar speciale onderdelen uit de brochure waarin je het meest geïnteresseerd bent.

Deel je verhaal

Met enige regelmaat is het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid op zoek naar belanghebbenden en experts die hun verhaal met ons willen delen over een nieuw thema. Daarvoor plaatsen we dan een oproep in onze nieuwsbrieven. Als je op een dag een oproep aantreft waarbij je van mening bent dat je zo'n bijdrage zou kunnen leveren, neem dan contact met ons op. Dan gaan we graag met jou kijken of jouw bijdrage op dat moment past binnen de context van zo'n nieuw thema.

Wil je op de hoogte blijven?

Abonneer je dan op onze nieuwsbrief op **kenniscentrumhb.nl/nieuwsbrief**. In de nieuwsbrief staat nieuws van het kenniscentrum en vanuit het veld. Je ontvangt 6 tot 10 keer per jaar een nieuwsbrief. Zo ben je als eerste op de hoogte van bijvoorbeeld onze nieuwe kennisbrochures en webinars.

Scan me

Voorwoord

Dr. Eleonor van Gerwen

Het thema van deze multimediale brochure is 'Als school niet past: schooluitval en thuiszitten'. Vaak wordt gedacht dat kinderen pas in het voortgezet onderwijs uitvallen, maar deze brochure maakt duidelijk dat dit echt niet het geval is. Bij sommige kinderen wordt al op relatief jonge leeftijd door ouders en/of school geconstateerd dat het onderwijs niet past, of de leerling constateert dit zelf. In dat geval zien we dat de betrokkenen gedurende lange tijd met elkaar van alles proberen om het onderwijs passend te maken.

Helaas lukt dat niet altijd. In eerste instantie worden er vaak aanpassingen in de leerstof gedaan. Als dat niet volstaat, wordt er soms gekeken in hoeverre vervroegde doorstroming of deeltijd-peer-grouponderwijs een optie kan zijn. Of de mogelijkheid van instromen in het voltijds-begaafdheidsonderwijs wordt onderzocht. Als geen van deze opties de gewenste oplossing biedt, kan dit leiden tot het verlaten van de school en soms ook langdurig thuiszitten. In alle gevallen houden leerling en ouders zo lang mogelijk vast aan het 'op school blijven', waardoor de leerling soms pas uitvalt als deze eenmaal in het voortgezet onderwijs is beland. Schoolverlaten is voor leerling en ouders dus beslist geen keuze die lichtvoetig gemaakt wordt. Maar voor een school is het ook een laatste optie om te moeten constateren dat het passender maken van het onderwijs voor leerlingen met moeilijk verstaanbare educatieve behoeften niet lukt op de manier die iedereen hoopt.

In deze brochure maakt het artikel van Fenne Frumau duidelijk dat schoolverlaten veelal een besluit is dat volgt op een opeenstapeling van een grote hoeveelheid problemen en waarbij het onderwijs of de begaafdheid als zodanig nooit de enige oorzaak is. In de interviews lichten professionals uit zorg en onderwijs en de ouder van een kind voor wie de school niet paste, dit elk vanuit een ander perspectief toe. Met deze brochure wil het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid bijdragen aan begrip voor de complexiteit van het probleem en zichtbaar maken dat preventie van schoolverlaten al heel vroeg in de schoolloopbaan van kinderen aandacht verdient. Passend onderwijs verzorgen is niet eenvoudig en het antwoord is niet gelegen in snelle interventies die voor elke leerling identiek zijn. Samen oog hebben voor de individuele match tussen de (hoogbegaafde) leerling en onderwijs en opvoeding en streven naar een systemische aanpak biedt de meeste kansen op succes.

Noot van de redactie

Groeiende aandacht voor hoogbegaafde leerlingen heeft de afgelopen twintig jaar tot een sterke groei van deskundigheid gezorgd ten aanzien van het onderwijs aan deze leerlingen. Maar daardoor wordt ook steeds duidelijker dat er nog heel veel winst valt te behalen om het onderwijs ook voor deze groep leerlingen nog passender te maken. Daarmee is er ook meer ruimte om oog te hebben voor leerlingen bij wie het leren anders verloopt dan het schoolsysteem en de volwassen omgeving soms verwacht.

Zo is er een groeiende aandacht aan het ontstaan voor (hoog)begaafde leerlingen die dreigen uit te vallen of al zijn uitgevallen in het onderwijs. Deze groeiende aandacht uit zich enerzijds in de behoefte aan een betere verkenning hoe het zover kan komen dat sommige jongeren met een hoog ontwikkelingspotentieel voortijdig het onderwijs verlaten, terwijl andere jongeren met een hoog ontwikkelingspotentieel het juist heel goed doen in het onderwijs.

Anderzijds uit die aandacht zich ook in een groeiend aantal mogelijkheden om een alternatief te bieden waarin deze jongeren kunnen herstellen van de moeilijke periode voorafgaand aan de schooluitval en waarin zij voorbereid kunnen worden op herintreden in het onderwijsproces of vervroegd intreden op de arbeidsmarkt. Voorbeelden van relatief recente ontwikkelingen hiervan zijn onder andere dagbestedings- en begeleidingstrajecten, en scholingstrajecten rondom het thema hoogbegaafdheid.

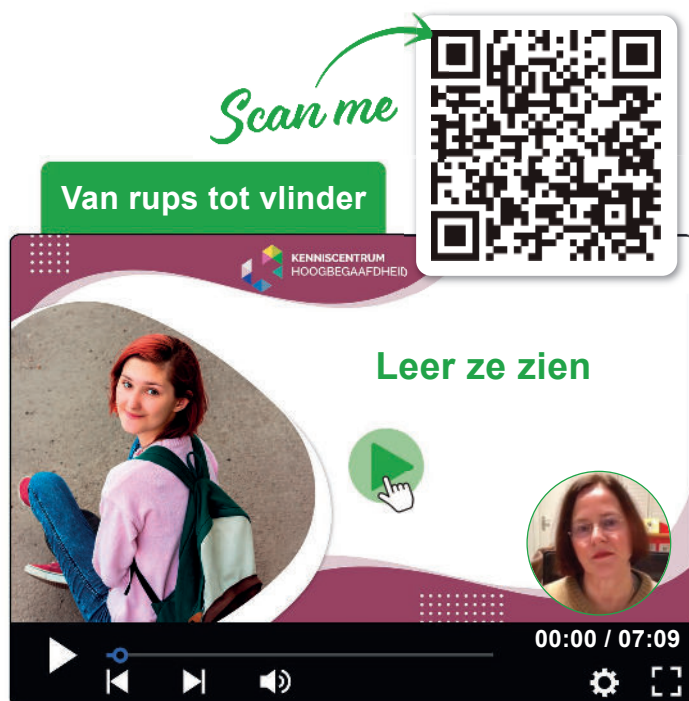
Ook de politiek heeft schooluitval bij (hoog)begaafde leerlingen aangekaart (kamerbrief Wiersma, 2022; motie

Bij het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid zijn we ons er zeer van bewust dat jongeren heel goed voor zichzelf kunnen spreken en kunnen uitleggen waarom zij de school hebben verlaten. Na overleg met diverse betrokkenen hebben we voor nu besloten om ethische redenen geen jongeren in de video's op te nemen. Hoewel jongeren en hun ouders namelijk op dit moment ervan overtuigd kunnen zijn dat het goed is dat zij hun verhaal op video vertellen, kan hen dit mogelijk in hun latere leven op een bepaald moment benadelen. Dat willen we voorkomen. Op een later moment kan het zijn dat wij op een andere wijze dan op video betrokkenen aan het woord laten en dan zullen jongeren zeker aan het woord komen.

Van Meenen en Paul, 2023). Uitvallen in het onderwijs is een probleem waar in de woonregio van een leerling niet altijd passende hulp voor is. Zo stelt minister Wiersma (2022): "Relatief veel samenwerkingsverbanden (13%) geven aan dat er voor de subgroep (hoog)begaafde leerlingen die thuiszitten of vastlopen op school in hun regio helemaal geen passend en dekkend aanbod is. Dit is zorgelijk en vraagt om maatregelen en acties voor hoogbegaafdheid." Vroegtijdig schoolverlaten brengt ontwikkelingsrisico's met zich mee en gaat veelal gepaard met psychosociale problemen (Bos et al., 2021; Van Heerwaarden & Jobse, 2016). Vanuit de specialistische geestelijke gezondheidszorg (SGGZ) wordt duidelijk dat schooluitval onder leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel vaak een samenspel geeft van een overbelaste cliënt met meerdere psychologische klachten, overbelaste ouders, handelingsverlegenheid in het systeem en zorgen vanuit meerdere betrokkenen over de ontwikkeling van de leerling. Op het moment dat deze leerlingen voor zorg worden aangemeld is

echter vaak nog niet duidelijk hoe de interactie tussen de verschillende factoren zich afspeelt en waar dan kansen zijn om de situatie te verbeteren.

Dit leidt tot een belangrijke vraag, namelijk: hoe kan het probleem van schooluitval bij deze leerlingen beter begrepen en benaderd worden? Met deze brochure hopen we bij te dragen aan het vergroten van kennis over de schooluitval van deze specifieke groep thuiszitters en praktische handvatten aan te reiken ten aanzien van dit complexe fenomeen, zodat gerichter *gesignaleerd* en *gehandeld* kan worden als de leerling dreigt vast te lopen. Voor het beantwoorden van de vraag wordt enerzijds gebruikgemaakt van (wetenschappelijk) onderzoek en anderzijds wordt gebruikgemaakt van een brede ervaring vanuit de klinische praktijk.

Interview met Mia Frumau (GZ-psycholoog, PFF Centrum voor Hoog OntwikkelingsPotentieel) die steeds meer kinderen en jongeren tussen de wal en het schip ziet vallen en zich in haar praktijk inzet om kinderen van 'rups' zich te laten ontwikkelen tot vlinder. Hoe doet ze dat?

Uitval in het onderwijs van (hoog)begaafde leerlingen

Fenne Frumau

Drop-out is een veelgebruikte term voor leerlingen die uitvallen in het onderwijs. Echter, in het Nederlands wordt deze term veelal geïnterpreteerd en gebruikt als synoniem voor 'mislukking'. Dat is niet wenselijk, want het gevolg is dat we deze jonge mensen die in ontwikkeling zijn, gaan associëren met mislukking of falen, wat de kansen op welbevinden in de weg kan gaan staan. Door de leerling drop-out te noemen, suggereren we dat de oorzaak van het probleem bij de leerling of bij specifieke kindkenmerken van die leerling ligt. Daarbij vergeten we dan dat de leerling het systeem niet heeft gecreëerd. Beter is het te spreken van leerlingen die geen andere oplossing zien dan school te verlaten voordat zij een diploma hebben.

Leerlingen besluiten niet spontaan om van school te gaan. Het is een langdurig proces, dat al op de peuterspeelzaal kan beginnen. Uiteindelijk is het niet meer te doen voor de leerling en deze besluit om of ziet geen andere oplossing dan school te verlaten (Doll et al., 2013). In andere gevallen is het niet de leerling die besluit dat het 'zo niet langer gaat', maar is het de school die aangeeft zodanig handelingsverlegen te zijn dat zij geen andere weg zien dan dat er een oplossing buiten het schoolsysteem van hun eigen organisatie gezocht wordt.

Net als bij het label drop-out bestaat ook bij het label (hoog)begaafdheid risico op een nadelig effect van het label. Daarom wordt in deze brochure de term leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel (Frumau, 2022) gehanteerd. (Voor een uiteenzetting over de definitie (hoog)begaafdheid wordt verwezen naar Frumau et al., 2011 en Frumau, 2022.)

Een samenspel van factoren

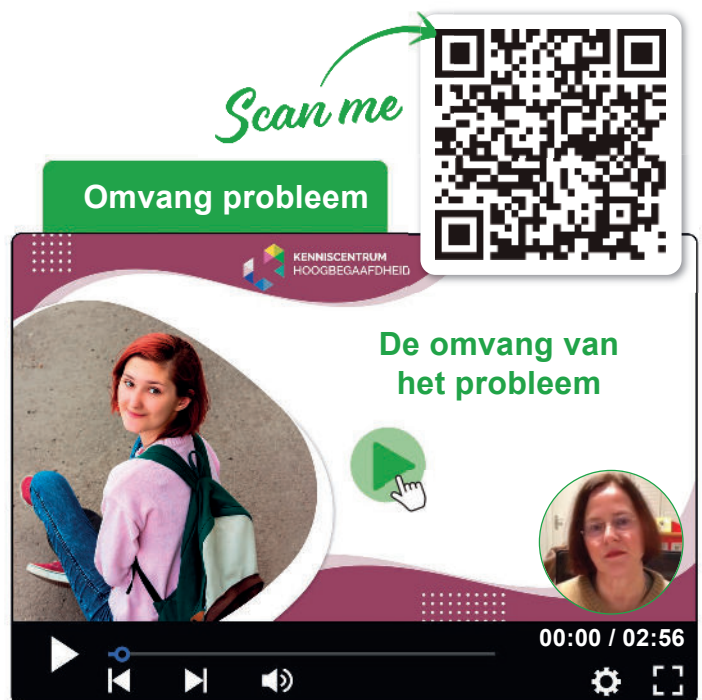
Het kan niet vaak genoeg benoemd worden: een hoog ontwikkelingspotentieel is niet een probleem als zodanig, maar *de reactie van de omgeving* op dit potentieel kan leiden tot een probleem (Frumau, 2022). Dit is een belangrijke boodschap om mee te geven aan alle betrokkenen en niet in het minst aan leerlingen bij wie het zelfbeeld is beschadigd door wat ze hebben meegemaakt. Schooluitval en thuis komen te zitten is een *complexe* situatie met veel gevolgen voor het leven van een jongere en het gezin waarin deze jongere opgroeit (Van Heerwaarden & Jobse, 2016). Aan deze complexiteit ligt een samenspel van factoren ten grondslag. Daarbij geldt dat iedere situatie van thuiszitten uniek is (Van Heerwaarden & Jobse, 2016). Dit maakt ook dat straks, voor het zoeken naar oplossingen, een aanpak gericht op het ontwikkelen van maatwerk

als enige effectieve strategie gezien kan worden.

We kunnen complexe situaties verhelderen door het samenspel van factoren in kaart te brengen. Zoals Van der Vliet en Assenberg (2018) aangeven, laat de oorzaak van langdurig verzuim zich lastig samenvatten: “Het is vaak een gevolg van complexe problematiek of een opeenstapeling van gebeurtenissen, vaak in combinatie met *persoonskenmerken* of *omgevingsfactoren*, dan spreken we ook wel over *multiproblematiek*” (Van Heerwaarden & Jobse, 2016; Iepma et al., 2011). Om deze problematiek inzichtelijk te maken kunnen we bijvoorbeeld het bio-psycho-sociaal model gebruiken. Hieronder verstaan we het samenspel tussen factoren als fysieke gezondheid (biologisch), zelfvertrouwen (psychologisch) en omgeving (sociaal). Denk hierbij aan

Interview met Wanda Glebbeek (jeugdhulpverlener en hoogbegaafdheidsspecialist bij Atalanta. Zij ziet dat uitvallers relatief vaak hoogbegaafd zijn. Maar in hoeverre is dat in beeld?

Interview met Mia Frumau (GZ-psycholoog, PFF Centrum voor Hoog OntwikkelingsPotentieel) over de ontwikkeling die ze ziet in de problematiek van thuiszitters.

biologische en psychologische *persoonskenmerken* als sterke en minder sterke kanten van de leerling, de unieke genetische bouwstenen, copingstrategieën en meer of minder veerkracht om met gebeurtenissen om te gaan.

Omgevingsfactoren die individueel verschillen, zijn bijvoorbeeld de manier waarop een kind thuis wordt opgevoed, wat ouders van een leerling zelf eerder in hun jeugd op school en in het leven nadien hebben meegemaakt, de sociaal-economische klasse waarin een leerling opgroeit en welke hulpverleners in de buurt gevestigd zijn. Maar ook de relatie met leraren en klasgenoten, mogelijkheden die het onderwijssysteem biedt en de kennis en ervaring van de leraren die achtereenvolgens verantwoordelijk zijn voor de leerlingen.

Omgevingsfactoren op breder niveau spelen ook een rol. Een voorbeeld is dat er in een prestatie maatschappij een sterke nadruk wordt gelegd op individuele verantwoordelijkheid voor succes, op de maakbaarheid van succes en op het moeten excelleren. Die prestatie maatschappij waarin deze accenten de boventoon voeren, maakt dat mensen zich vervreemd voelen van elkaar (Verhaeghe, 2023). Als een samenleving op deze manier accenten legt, is dat van invloed op allerlei gebieden, zoals het schoolsysteem en de hulpverlening (Verhaeghe, 2023; Visser, 2023). Voor een leerling kan het ervaren van enorme druk dus deels al een gegeven van de maatschappij zijn.

Vanuit de klinische praktijk kan bij *multi-problematiek* bij leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel vooral gedacht

The video player interface features a green header with the text 'Een zoektocht'. To the right is a QR code with a green arrow pointing to it and the text 'Scan me'. The main content area shows a woman with a backpack sitting on the ground, with the text '‘Het was een zoektocht vanaf groep 3.’' and a play button icon. A circular inset shows a woman's face. The bottom of the player has a progress bar, play/pause, back, forward, and volume icons, and a timestamp '00:00 / 05:59'.

Interview met Inge Briedé (ouder van twee hoogbegaafde kinderen die thuis kwamen te zitten) over de bewogen zoektocht naar passend onderwijs. Bij haar oudste zoon kwam in groep 3 het leesproces niet op gang.

The video player interface features a green header with the text 'Het proces'. To the right is a QR code with a green arrow pointing to it and the text 'Scan me'. The main content area shows the same woman with a backpack, with the text 'Wat is er aan de hand?' and a play button icon. A circular inset shows a woman's face. The bottom of the player has a progress bar, play/pause, back, forward, and volume icons, and a timestamp '00:00 / 05:48'.

Interview met Wanda Glebbeek (jeugdhulpverlener en hoogbegaafdheidsspecialist bij Atalanta) over de weg van het kind naar het expertisecentrum Atalanta en traumasensitief werken.

worden aan een mismatch met de omgeving, trauma, weinig ervaring met leerfrustratie, een negatief zelfbeeld, angst- en stemmingsproblemen, systemische problematiek, (lange tijd ongeziene) ontwikkelings- of leerproblematiek en allerlei inmiddels lang bestaande interactiepatronen die het probleem in stand houden. Een 'en-en-en'-verhaal doet complexiteit toenemen. Thuiszitten heeft dus nooit

één oorzaak. Wat we wel weten, is dat in algemene termen een gebrek aan een (voldoende) passend pedagogisch-didactisch aanbod voor de leerling, problemen in de relatie tussen school en ouders, problemen in de interactie tussen school en de leerling, en het onderwijsbeleid – een leerling kan bijvoorbeeld niet twee keer blijven zitten – (Krijnen et al., 2021) sterk van invloed zijn. Dit complexe

Tips voor THUIS: Uitval voorkomen

Over de auteur

Esther Wanschers

Stel dat je ervaart dat het niet goed gaat met je kind op school; wat kun je doen om vroegtijdige uitval van je kind te voorkomen?

- 1. Het is van belang de signalen van hoogbegaafdheid te herkennen en te erkennen.**
Vroegtijdig signaleren is een preventieve factor voor het ontstaan van (gedrags)-problemen. Als de problemen zich al voordoen, dan kan het correct interpreteren van het gedrag, vanuit kennis over begaafdheid, helpen bij het vinden van de juiste interventies om het gedrag te reguleren.
- 2. Investeer in de relatie en samenwerking met school.**
Zowel jullie als ouders alsook school willen dat het goed gaat met je kind en dat het gelukkig is. Zie elkaar als volwaardige partners en (ervarings)deskundigen in het stimuleren van groei en ontwikkeling van het kind
- 3. Wees alert op verschillen in gedrag tussen thuis en op school.**
Aangezien gedrag omgevingsafhankelijk kan zijn, is het goed mogelijk dat er thuis ander gedrag wordt waargenomen dan in de schoolomgeving: wat laat het kind thuis zien en wat op school? Het is belangrijk naar elkaar te luisteren, open, eerlijk en benieuwd te zijn en elkaar serieus nemen.
- 4. Betrek het kind op ontwikkelingsniveau bij de gesprekken.**
Neem het kind en zijn/haar gevoelens en gedachten serieus. Praat over de ideale school.
- 5. Zorg voor verbondenheid.**
Groei ontstaat alleen vanuit een gevoel van veiligheid en verbinding met de omgeving. Dit geldt voor ouders, (onderwijs)professionals en het kind zelf. Probeer in de communicatie altijd positief en opbouwend te zijn. Dit legt de nadruk op het doel en op de verwachtingen.

samenspel van factoren geldt ook voor thuiszitters met een hoog ontwikkelingspotentieel. Daarnaast is er bij hen sprake van aanvullende risicofactoren.

Risicofactoren

Er worden verschillende factoren genoemd als het gaat om het vroegtijdig schoolverlaten door begaafde leerlingen. Volgens Hansen en Toso (2007) is het terugkerend patroon in alle onderzoeksresultaten dat *een gebrek aan de noodzakelijke verbinding met belangrijke anderen* in de onderwijssetting een belangrijke oorzaak is bij leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel om te komen tot het besluit school te verlaten (relationeel trauma; Zabloski & Milacci, 2012). Onderwijsminister Wiersma schreef in 2022: “Te vaak worden deze leerlingen niet gezien, vinden ze geen erkenning of wordt pas te laat gesignaleerd

dat meer of extra ondersteuning nodig is.” Niet alleen bij tijdelijke maar ook bij definitieve schooluitval is het belangrijk om verbinding met de leerling te houden. Voorkom dat de lijnen met de leerling meteen stoppen, dat er niet meer naar de leerling wordt omgekeken, dat de leerling geen afscheid kan nemen van de klas. Voor de leerling kan dit traumatisch zijn.

Het onderzoek van Hansen en Toso (2007) liet zien dat de problemen bij deze leerlingen eigenlijk al op de basisschool begonnen (“All dropouts admitted they emotionally gave up at school long before they dropped out”). Deze leerlingen ervoeren dat er bij het omgaan met veranderingen in hun leven die sterk van invloed waren (zoals langdurige ziekte en veranderen van school) geen hulp geboden werd om hiermee te leren omgaan. Tevens benoemden deze leerlingen dat zij een

The video player interface features a green header with the text 'Al vanaf groep 1'. A QR code with a green arrow and the text 'Scan me' is positioned in the top right. The main content area shows a woman with a backpack sitting on the floor, with the text 'Thuiszitten, daar gaat een lange weg aan vooraf' and a play button icon. A circular inset shows a woman's face. The video progress bar at the bottom indicates 00:00 / 07:59.

Interview met Tatjana Daalmans (gedragsdeskundige i.o. en procesbegeleider bij JGZ Almere) over waarom kinderen, van kleuter tot tieners, thuis komen te zitten. Het probleem is dan vaak al begonnen in groep 1.

The video player interface features a green header with the text 'Praten met leerlingen'. A QR code with a green arrow and the text 'Scan me' is positioned in the top right. The main content area shows a woman with a backpack sitting on the floor, with the text 'In gesprek met de leerling' and a play button icon. A circular inset shows a woman's face. The video progress bar at the bottom indicates 00:00 / 05:35.

Interview met Tatjana Daalmans (gedragsdeskundige i.o. en procesbegeleider bij JGZ Almere) over het vroegtijdig betrekken van jeugdzorg en hoe je in gesprek gaat met de leerling.

gebrek aan gemeenschap (community) in de school ervoeren. Uit de onderzoeken komt naar voren dat juist begaafde leerlingen die geen verbinding ervaren met de school al vanaf de basisschool kampen met gevoelens van frustratie: teleurstelling ten aanzien van de onderwijsverwachtingen of een gebrek aan uitdaging. Zij maken duidelijk dat taken waarmee ze zich juist verder en steviger kunnen ont-

wikkelen bijdragen aan hun gevoel gerespecteerd te worden om wie ze zijn. De leerlingen ervaren een gebrek aan passende uitdaging en ondersteuning daarom als een teken van gebrek aan respect.

Naast het gebrek aan relatie maakt onderzoek van Renzulli & Park (2000) ook andere factoren zichtbaar. Voorbeelden

Tips voor THUIS: Uitval voorkomen

Over de auteur

Esther Wanschers

Stel dat je ervaart dat het niet goed gaat met je kind op school; wat kun je doen om vroegtijdige uitval van je kind te voorkomen?

1. Praat respectvol over school tegen je kind.

Soms worden er door school – vanuit de beste intenties – keuzes gemaakt waar je je niet in kunt vinden. Begrijp dat een leerling met een ondersteuningsvraag voor een school ook een zoektocht kan zijn. Praat tegen je kind altijd respectvol over school.

2. Stel vast wie de regie neemt en wat de doelen zijn.

Stem structureel duidelijk af over het doel van de gesprekken die je met school hebt. Spreek af wie aantekeningen maakt, maak duidelijke afspraken en deel deze met alle betrokkenen. Spreek ook af wanneer en hoe je met elkaar terugkomt op gemaakte afspraken.

3. Laad tijdig je eigen batterij op.

Wanneer het niet goed gaat met je kind, vraagt dit veel van jullie als ouders. Zorg voor voldoende momenten om op te laden.

4. Welke ondersteuning denk je dat er nodig is?

Breng in kaart waar de uitdagingen liggen en waar je kind ondersteuning of compensatie nodig heeft. Vergeet echter niet te kijken naar de krachten en talenten van je kind.

5. Vertrouw op je kind en ga uit van wat er 'nog heel' is.

Als het niet goed gaat met je kind, is het van belang vanuit vertrouwen met elkaar te blijven kijken naar wat nog wel goed gaat en wat al bereikt is. Kinderen voelen dit vertrouwen en dat is van groot belang als basis voor een positieve ontwikkeling.

van deze factoren benadrukken weer dat schooluitval veelal een bredere context als onderliggende oorzaak heeft.

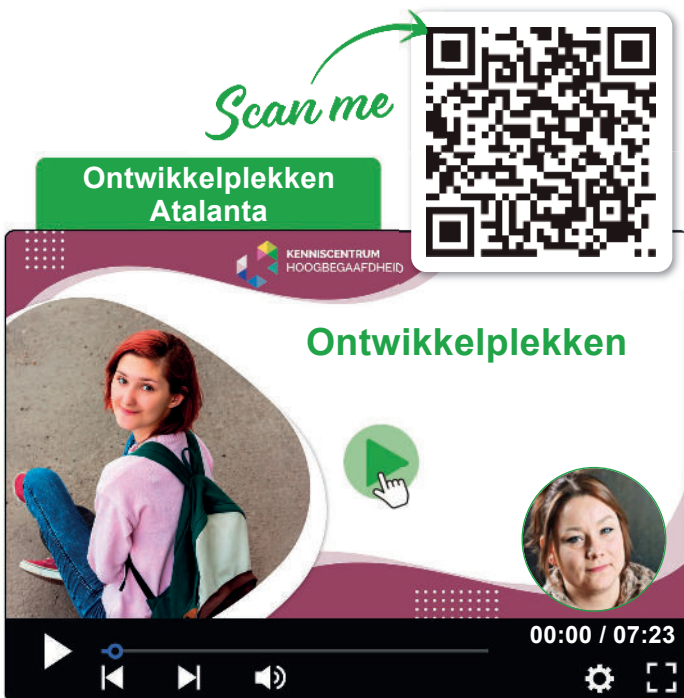
- opgroeien in een lage sociaal-economische klasse
- deel zijn van een etnische minderheid
- ouders die onvoldoende actief aan de bel trekken bij schooluitval
- minder deelname aan **extracurriculaire** activiteiten
- weinig leeraspiratie
- zwanger raken, werk krijgen, alcohol- en drugsgebruik
- gedachten van de leerling zoals 'Ik haal school niet' en 'Ik vind school niet leuk'

Snel herkennen van het risico

Van der Vliet en Assenberg (2018) adviseren om iedere vorm van verzuim vroegtijdig te signaleren (waaronder ziekmelding) en snel te handelen. Door vanaf

het moment dat de leerling op school is met de leerling in gesprek te gaan en te werken aan een sterke pedagogische relatie met de leerling, kan vroegtijdige signalering ook plaatsvinden. In de gesprekken de nadruk leggen op het erkennen, zien en verbinden met de leerlingen is een preventief sterke actie (Deci & Ryan, 2000). Want als het gaat om de mens is verbondenheid de regel: "Pas wanneer deze voldoende stevig is, kunnen we onze autonomie waarmaken" (Verhaeghe, 2023, pp. 200 en 258).

Stel, een leerling begint op te vallen vanwege bijvoorbeeld een toename in (ziekte)verzuim of taakweigeringsgedrag. Vragen als 'Wat is er aan de hand?', 'Wat is onderliggend aan dit gedrag?' en 'Wat voor leerling heb ik voor me?' zijn kernvragen die we onszelf kunnen stellen om de leerling en het gedrag te kunnen

Interview met Wanda Glebbeek (jeugdhulpverlener en hoogbegaafdheidsspecialist bij Atalanta) over ontwikkelplekken, plekken waar kinderen komen en je kijkt hoe je ze weer tot ontwikkeling kunt brengen.

Interview met Wanda Glebbeek (jeugdhulpverlener en hoogbegaafdheidsspecialist bij Atalanta) over preventie en het herkennen van signalen. We wachten te vaak met interventies tot het echt misgaat.

Tips voor **HULPVERLENERS**: Problematiek thuiszitters

Over de auteur

Esther Wanschers

Tips voor hulpverleners die niet uit het onderwijs komen, maar wel met de problematiek van thuiszitters te maken hebben.

- 1. Wees op de hoogte van de signalen en kenmerken van (hoog)begaafdheid.**
Begaafdheid heeft invloed op het gedrag en de ondersteuningsbehoeften van een kind en de begeleiding van ouders. Denk met elkaar na over de functie en oorzaak van gedrag.
- 2. Besteed aandacht aan psycho-educatie en de werking van het brein.**
Kennis over gedrag helpt het kind en ouders gedrag beter te begrijpen en zo zijn zij beter in staat doelen te bereiken.
- 3. Zoek de samenwerking met andere betrokken professionals en school op.**
Wat zien zij, wat is er al gedaan en wat kunnen zij betekenen? Zet in op een systemische aanpak.
- 4. Maak een duidelijk plan en afspraken over verwachtingen van elkaar.**
Wat kunnen het kind en de ouders van jou en school verwachten en andersom? Vertel het kind concreet wat je gaat doen.
- 5. Kijk onder de waterspiegel.**
Wanneer een kind niet meer naar school wil, heeft het samen met de ouders vaak al veel geprobeerd. Vraag naar reeds ingezette interventies en onderzoek krachten van het gezin. Sluit aan en erken het harde werken van het gezin.
- 6. Durf in je begeleiding van het gezin af te wijken van de opvoedingsnorm.**
Doorgaans werken de standaard opvoedhandvatten bij (hoog)begaafde kinderen anders dan bij het gemiddelde kind. Verdiep je in het opvoeden van (hoog)begaafde kinderen, steun ouders hierin en bekrachtig hen.

begrijpen. Voor leerlingen is het belangrijk dat scholen (nog) meer aandacht hebben voor de persoon achter de leerling en zijn of haar omstandigheden (Van Binsbergen et al., 2019).

Hoe kunnen we het risico op uitval beperken?

Hoe kan nu dit risico op uitval beperkt worden? Het blijkt dat kennis binnen de organisatie over leerlingen met een hoog

ontwikkelingspotentieel bijdraagt aan begrip over wat het betekent om een hoog ontwikkelingspotentieel te hebben. Probeer bovendien niet alleen de leerling maar ook de ouders te begrijpen (Peebles et al., 2021). Als expertise ontbreekt in de organisatie, schakel deze dan in van buitenaf (Van der Vliet & Assenberg, 2018). Zo voorkom je een 'wachtstand' en ben je er eerder bij. Wanneer betrokkenen op elkaar gaan wachten bestaat het risico

dat de ontwikkeling van de leerling stagneert. Daarom is het beter om bijvoorbeeld als betrokkenen met elkaar contact te houden en te blijven afstemmen. Kleine handelingen hoeven niet 'on hold' te komen staan. Denk aan even bellen met ouders, een kort huisbezoek van een leraar of mentor, de klas kaarten laten sturen, een wekelijkse activiteit met een familielid. In de zorg kan dit betekenen dat voor het verbeteren van het welbevinden van de jongere niet alleen naar de jongere zelf, maar ook naar de bredere context waarin deze functioneert wordt gekeken. Hoe kan samenwerking tussen alle partijen inzetten op enerzijds verbetering van dat welbevinden en anderzijds op een veilige terugkeer van de jongere in een onderwijs-leersituatie? Welk doel er ook gesteld gaat worden, de sleutel tot succes is een samenwerking en goede

werkrelatie tussen volwassenen en leerling.

Daarnaast is de houding van de professional tegenover de leerling – en tegenover de ouders – belangrijk: de manier van jezelf opstellen tegenover de ander omdat het bijdraagt aan een positieve (werk-)relatie met de leerling (Frumau, 2022, p. 6; Frumau-van Pinxten et al., 2023; Yermish, 2010). Bij deze grondhouding staan in ieder geval vier dingen centraal:

- **Veiligheid en vertrouwen.** Door willen begrijpen, luisteren en serieus nemen. Door nieuwsgierig, onderzoekend en zonder oordeel te zijn. Door geen druk op te leggen. Dit vertrouwen opbouwen met elkaar kost tijd, maar is essentieel. Het is de voorwaarde voor verbinding.
- **Empathie** tonen voor de ervaringen van de leerling. Ook als deze ervaring moeilijk te bevatten of negatief is, zoals 'Ik haat school'.
- **Het niet al weten** en tegelijkertijd kennis/autoriteit hebben.
- **Aansluiten** bij tempo, interesses, humor.

Vanuit deze grondhouding maken we de stap naar maatwerk, dat de beste resultaten oplevert vanuit zowel een preventief als een curatief perspectief.

Maatwerk als uitgangpunt

Maatwerk betekent kijken naar de behoeften van de leerling en daarop aansluiten. Ook in de politiek (Wiersma, 2022) wordt de nadruk gelegd op het toepassen van maatwerk, zodat de onderwijsbehoeften van deze leerlingen worden aangesproken. Maatwerk vraagt om denken buiten de gebruikelijke oplossingskaders. Er

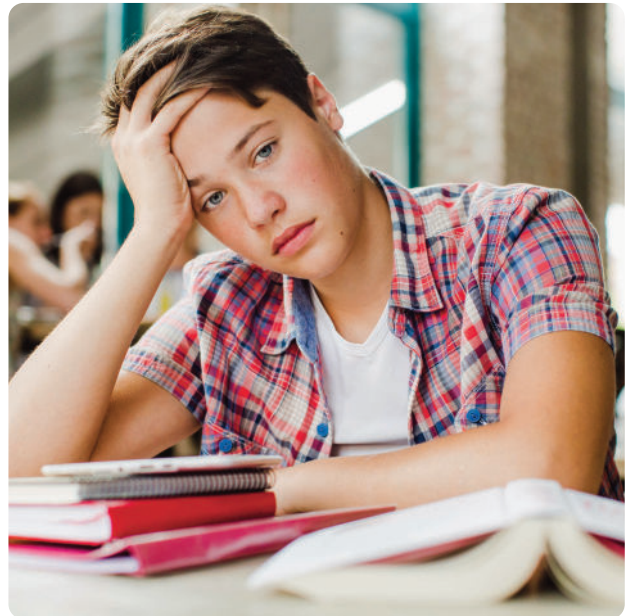

Interview met Wanda Glebbeek (jeugdhulpverlener en hoogbegaafdheidsspecialist bij Atalanta). Zij ziet dat de oorzaak van de schooluitval vaak bij de kinderen en het gezin wordt gelegd, zeker bij ongewenst gedrag ('dat ligt aan de opvoeding'). Maar is er geen mismatch met het systeem?

bestaat namelijk niet altijd een pasklaar initiatief of een pasklare interventie die aansluit bij de behoeften van leerlingen die zijn uitgevallen. Dit vraagt dus de bereidheid om samen met leerling en ouders andere, alternatieve paden te verkennen (Ritchotte & Graefe, 2017; Zabloski & Milacci, 2012). Maatwerk leveren vraagt goede samenwerking en omdenken als bijvoorbeeld financiën de weg blokkeren. Zoals Van Heerwaarden en Jobse (2016) over maatwerk bij thuiszitters in het algemeen zeggen: “Professionals, scholen en samenwerkingsverbanden moeten daarom goed op de hoogte zijn van de mogelijkheden, de voorzieningen en vooral lef durven tonen om het kind daadwerkelijk centraal te stellen.” Als dat lef wordt getoond ontstaan nieuwe kansen.

Voorbeelden van maatwerk uit de praktijk bij deze doelgroep zijn versneld eindexamen doen of op school in plaats van thuis aan een opdracht mogen werken waarbij de zorgcoördinator af en toe komt kijken hoe het gaat. Bij leerlingen in het primair onderwijs zou verkend kunnen worden of het mogelijk is om afhankelijk van het ontwikkelingsdomein waarin behoeften worden waargenomen aansluiting te vinden met kinderen van verschillende ontwikkelingsleeftijden, bijvoorbeeld door de leerling enerzijds te laten spelen bij de kleuters en anderzijds aan cognitieve activiteiten deel te laten nemen op een hoger niveau. In de zorg zou nagedacht kunnen worden over het opzetten van groepstherapie voor ontwikkelingsgelijken die zijn uitgevallen, een overkoepelend overleg tussen verschillende partijen om mogelijkheden voor initiatieven te verkennen, enzovoort.

In de praktijk blijkt maatwerk uitvoeren niet altijd vanzelfsprekend of niet altijd haalbaar. De balans tussen wat maximaal wenselijk en maximaal haalbaar is, is breekbaar. Soms werken regels, financiën of organisatorische haalbaarheid idealen tegen.

Van twee losse interventielijnen naar een gezamenlijke aanpak

Maatwerk vergt dat onderwijs en zorg met elkaar gaan samenwerken. Bij (dreigende) schooluitval zien we in de praktijk verschillen in aanpak tussen zorg en onderwijs. De school is er bij verzuim op gericht om de leerling in het onderwijs houden. Dat is een belangrijk uitgangspunt, want de realiteit maakt duidelijk dat bij langdurige uitval terugkeren in het onderwijs steeds moeilijker wordt. De zorg is gericht op het voorkomen van stagnatie in de algehele ontwikkeling van de jeugdige en maakt daarom soms eerder pas op de plaats (met name bij een crisogene ontwikkeling of crisis). Ouders stoeien met dezelfde thematiek. Zij wikken en wegen of hun kind naar school kan of beter thuis kan blijven.

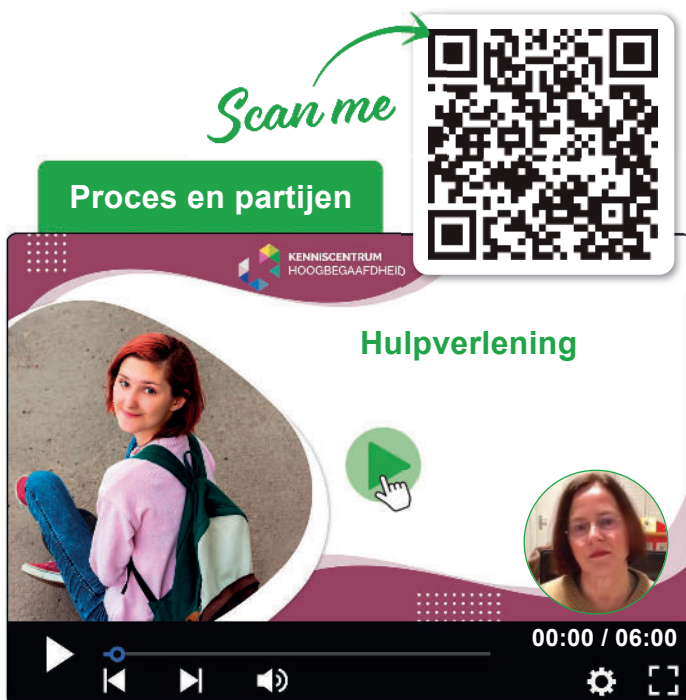
Vaak zien we dat de specialistische geestelijke gezondheidszorg (SGGZ) net voor of na uitval wordt ingeschakeld. Het figuurlijke elastiekje van belastbaarheid (bij leerling én ouders) staat strakgespannen of is aan het scheuren. Denk hierbij aan leerlingen die nog maar laag belastbaar zijn en gezondheidsklachten hebben, terwijl het systeem een grote overbelasting bij hen ontlokt. Vanuit de SGGZ is vaak het dringende advies om rust in te bouwen. Deze rust is nodig zodat het 'elastiekje' weer in model kan komen. Vanuit het onderwijs is men er dan echter veelal op gericht om de leerlingen juist binnenboord te houden.

In de klinische praktijk van de SGGZ zien we dat de kans dat de jongere zich weer verder kan ontwikkelen en eventueel kan terugkeren in het onderwijs toeneemt als er tijdig pas op de plaats wordt gemaakt.

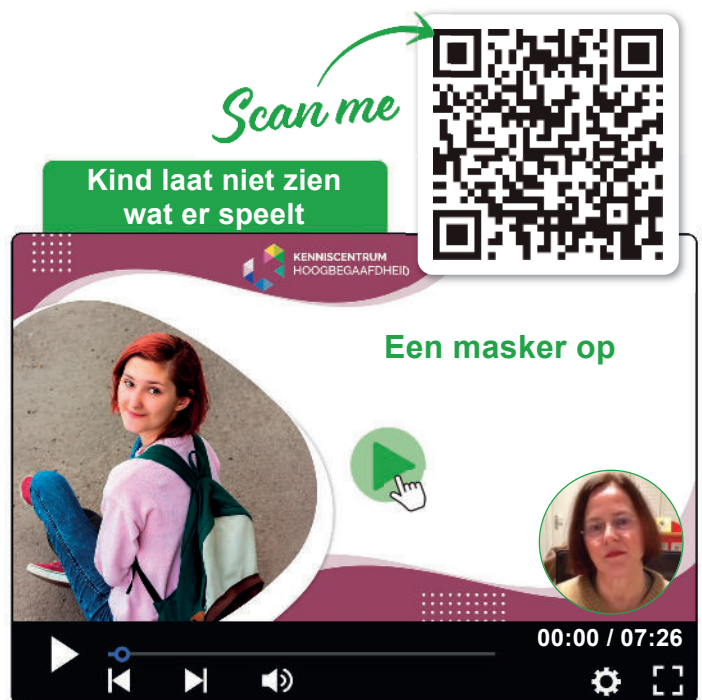
Dan kan gezamenlijk een beeld van de situatie worden vastgesteld en op maat – met een plan – rust wordt ingebouwd. De ervaring in de klinische praktijk leert dat veel jongeren of al voorafgaand aan de schooluitval of door de schooluitval zelf getraumatiseerd zijn geraakt. Dan is er niet meer mogelijk dan dat er kleine stappen worden gezet met elkaar. Druk uitoefenen werkt averechts. Er is geen algemeen protocol te maken voor unieke complexe situaties. Wel zijn er helpende acties, zoals *het durven toepassen* van maatwerk, vruchtbare samenwerking en investeren in preventie.

Samenwerken aan maatwerk

De kansen op succesvol maatwerk nemen toe als onderwijs en zorg nog meer samen zouden kunnen optrekken. Dit vereist een ontschotting tussen zorg en onderwijs. Interventietrajecten voor

Interview met Mia Frumau (GZ-psycholoog, PFF Centrum voor Hoog OntwikkelingsPotentieel) over waarom kinderen niet altijd laten zien wat er speelt. Wat is daarbij de rol van de omgeving?.

Interview met Mia Frumau (GZ-psycholoog, PFF Centrum voor Hoog OntwikkelingsPotentieel) over waarom kinderen niet altijd laten zien wat er speelt. Wat is daarbij de rol van de omgeving?

thuiszitters waarbij professionals uit onderwijs en zorg gelijkwaardig en gelijktijdig betrokken zijn, kunnen helpen om vanuit een breed perspectief samen met de ouders en de jongere te kijken naar de kansen voor herintreding in een vorm van onderwijs. Met elkaar wordt gekeken naar de behoeften van de leerling en wie daarbij worden betrokken om de leerling verder te helpen. Ieder heeft zijn relatie met

de leerling, zijn taak, zijn expertise en zijn verantwoordelijkheden.

Op een vergelijkbare wijze kunnen er ook initiatieven worden opgezet die vanuit een meer preventief oogpunt aan de slag gaan en zo onderwijsuitval proberen te voorkomen. In dergelijke initiatieven zouden leraren en professionals vanuit de zorg kunnen samenwerken, waarbij zij

Tips voor **HULPVERLENERS**: Problematiek thuiszitters

Over de auteur

Esther Wanschers

Tips voor hulpverleners die niet uit het onderwijs komen, maar wel met de problematiek van thuiszitters te maken hebben.

1. Wees authentiek en oprecht.

Geef eerlijk aan dat je mogelijk niet op alle vragen een antwoord weet en wees congruent.

2. Praat op gelijkwaardig niveau.

Pas je insteek aan aan de ontwikkelingsleeftijd. Zo heeft het kind het gevoel serieus genomen te worden, wat bijdraagt aan vertrouwen in jou als hulpverlener.

3. Houd rekening met het gevoelsleven van kind en ouders.

Begaafde kinderen en vaak ook hun ouders hebben een intens gevoelsleven. Dit heeft invloed op de manier waarop zij naar dingen kijken. Kijk met elkaar welke ondersteuningsbehoefte hieronder zit. Oplaadmomenten, een dagboek en meditatie zijn mooie middelen om een overvol brein weer tot rust te laten komen en helder te kunnen kijken naar de situatie.

4. Ondersteun in het kaderen van gedachten en gevoelens.

Wat heeft prioriteit, waar hebben ouders en het kind wel en niet invloed op? Ondersteun hen in het leren splitsen van momenten: "Was het een baalmoment of een baaldag?"

5. Heb oog voor de emotie van ouders.

Een gesprek met school is vaak emotioneel voor ouders. Het gaat tenslotte om het geluk van hun kind. Noteer wat er wordt gezegd en spreek met elkaar af hoe dit praktisch eruitziet en wanneer dit gaat gebeuren. Maak een vervolgspraak. Zo voorkom je dat afspraken verwateren.

6. Heb oog voor wat er wél lukt en goed gaat.

Blijf met elkaar in alles wat er speelt benoemen wat goed gaat, wat al gelukt is en hoe dit uitgebreid kan worden naar momenten dat het minder goed gaat.

samen (met de ouders en de leerlingen) de verantwoordelijkheid dragen voor zowel de cognitieve als de sociale en emotionele ontwikkeling van de leerling.

Wat deze trajecten met elkaar delen, is dat ze zowel pedagogisch-didactisch als vanuit een sociaal-emotioneel perspectief inspelen op de individuele behoeften van de betrokken jongeren. Een waardevol geheel dat met name nodig is voor de thuiszittende leerlingen die behoefte hebben aan speciaal onderwijs voor leerlingen met een hoge intelligentie. Krijnen et al. (2021) schrijven: "Zo is er een beperkt aanbod voor hoogbegaafde leerlingen met gedrags- en/of communicatieproblemen en/of autismespectrumstoornis." Zij vallen nu vaak tussen wal en schip.

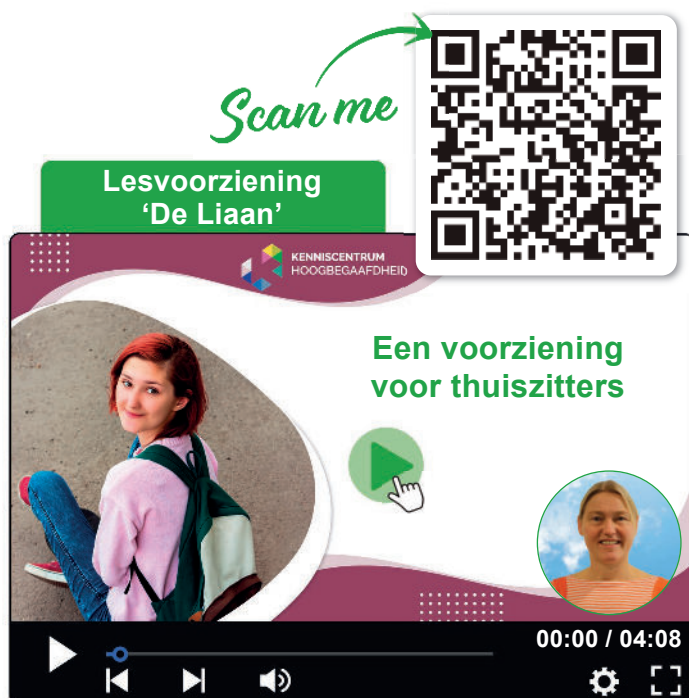
Randvoorwaarden voor een vruchtbare samenwerking

Maak duidelijk wie de regie heeft

Van der Vliet en Assenberg (2018) benoemen een complicerende factor, namelijk dat als er veel verschillende instanties betrokken raken bij ondersteuning en het onderwijs aan de jongeren, men door de bomen het bos niet meer kan zien. Dan kunnen vragen gaan spelen als 'wie is waarvoor verantwoordelijk' en 'hoe kunnen de partijen het beste samenwerken'. "Bij het werken met verschillende instanties die hun eigen verantwoordelijkheden hebben, ontbreekt het vaak aan transparantie en mist er een **regievoerder** die het overzicht bewaakt." Het is dus belangrijk dat duidelijk is wie de overkoepelende regie heeft.

Interview met Agnes van der Beek (Specialist Begaafdheid) over het (blijven) begeleiden van thuiszitters en het programma van 'De Liaan' in Zwolle om kinderen terug te leiden naar de basisschool.

Agnes van der Beek (Specialist Begaafdheid) over 'De Liaan', een lesvoorziening voor thuiszitters van samenwerkingsverband 2305 PO, uitgevoerd door het Kenniscentrum HB. Hoogbegaafde leerlingen met bijkomende problematiek worden hier via een intensief programma teruggeleid naar de basisschool.

Is die regierol er niet, dan wordt dat merkbaar als een van de partijen aangeeft veel onduidelijkheid te ervaren of doordat er veel e-mails van de verschillende betrokkenen langs elkaar heen worden gestuurd. Ouders en de leerling hebben er regelmatig behoefte aan om bij (dreigende) schooluitval vanuit overbelasting ontzorgd te worden op het gebied van de regierol.

Zet een functioneel team op

Zet de samenwerking op als een team dat tijdelijk om de jongere heen wordt gevormd. Als het risico op schooluitval groot is, zien we vaak dat ook het team heel snel groot wordt. Denk aan betrokkenen als de leerkrachten, de ib'er of de mentor, soms de directie, de leerplichtambtenaar, de schoolarts, het samenwerkingsverband, de begeleiders van de dagbesteding en de betrokkene(n) vanuit de GGZ. Overleg met alle betrokkenen is belangrijk en straalt samenwerking uit. Maar het grote aantal aanwezigen bij een overleg – soms met de jongere erbij – verbaast nog altijd. Om als jong iemand aan tafel te zitten met veertien volwassenen maakt enorm veel indruk. Laten we de leerling hier niet mee confronteren maar in plaats daarvan kiezen voor een beperkte groep van vaste gesprekspartners en waarin voor de jongere een veilige sfeer geschapen wordt. Het samenwerken met veel betrokkenen doet onder andere een beroep op het verstaan en spreken van elkaars taal zonder in elkaars schoenen te gaan staan. De samenwerking tussen betrokkenen vanuit het onderwijs en externen – zoals jeugdhulp – wordt nog als aandachtspunt gezien waarbij er nog veel winst behaald kan worden (Wiersma, 2022). Het opzet-

ten van een goede samenwerking kan ondersteund worden door het gezamenlijk invullen van het integratieformat (zie pagina 27).

Pas proces en tempo aan

Het proces en het tempo dienen op geleide van de jongere te worden bepaald. Het tempo van interventies mag niet hoger zijn dan de jongere aankan. Het is een balans tussen voortgang en het vermijden van druk. Onderwijs en zorg worden vaak (nog) niet gefinancierd voor intensieve langdurige trajecten waarin veel tijd wordt gestoken in samenwerking. Afstemming is het codewoord.

Van curatief naar preventief

Zoek naar de **goodness-of-fit**

Wanneer we spreken over het vergroten van de match met de omgeving voor deze

The image shows a video player interface. At the top right, there is a QR code with a green arrow pointing to it and the text 'Scan me'. Below the QR code is a green button with the text 'De rol van de volwassenen'. The main video area shows a woman with red hair sitting on the floor, wearing a pink shirt and blue jeans, with a green backpack. To the right of the video, there is a green play button icon and the text 'De weg terug naar school'. In the bottom right corner of the video area, there is a circular inset showing a woman's face. At the bottom of the video player, there is a progress bar showing '00:00 / 06:23' and various control icons like play, pause, and volume.

Interview met Tatjana Daalmans (gedragsdeskundige i.o. en procesbegeleider bij JGZ Almere) over hoe je deze kinderen terugkrijgt naar het onderwijs en de rol van volwassenen hierbij.

leerlingen, spreken we ook wel over de **goodness-of-fit**: zoeken naar de optimale match tussen zelf en omgeving (Frumau, 2022, p. 68; Mönks, 1999). Belangrijk is dat de omgeving al vroeg erkent dat het hebben van sterke cognitieve capaciteiten ervoor kan zorgen dat de leerling niet ervaart hoe het is om zich te moeten in-

spannen voor een taak. Daardoor kan het zijn dat de leerling wel heel goede prestaties levert en hoge cijfers haalt, maar dat betekent niet vanzelfsprekend dat de leerling ook goede leer- en studievaardigheden kan ontwikkelen. Het betekent ook niet automatisch dat het welbevinden van de leerling goed is en dat er sprake is van

Tips voor THUIS: Na uitval van je kind

Over de auteur

Esther Wanschers

Stel dat je kind is uitgevallen op school; wat kunnen jullie als ouders doen om je kind te bewegen toch weer die 'gang naar school' te maken?

1. Probeer om op gezette tijden even afstand te nemen en je kind de kans te geven de situatie zelf mee op te lossen.

Als het niet goed gaat met je kind, zijn we als ouders geneigd hard te werken, op te lossen en misschien zelfs over te nemen. Opvoeden betekent ook je eigen grenzen bewaken, soms even achterover zitten en de situatie van een afstand bekijken. Zo zie je vaak beter wat nodig is om weer verder te komen.

2. Zoek naar ontspannende activiteiten die je samen met je kind kunt doen.

Blijf in contact met je kind door aan te sluiten op zijn/haar belevingswereld. Soms is het gemakkelijker tijdens een activiteit een gesprek op gang te brengen.

3. Koppel je eigen gevoelens en emoties als ouder los van die van je kind.

Zoek mensen op met wie je deze emoties en gevoelens kunt delen. Zo ontstaat ruimte er te zijn voor je kind en het te ondersteunen waar nodig.

4. Zoek zorg- en onderwijsprofessionals vanuit school op als volwaardige samenwerkingspartner.

Wanneer je kind niet meer naar school wil, heb je elkaar nodig. Zie de inzet van het zorgteam vanuit school als meerwaarde en maak gebruik van elkaars expertise. School als deskundige in het onderwijs, jullie als ouders als deskundige in het kennen van je kind.

5. Praat over de ideale schoolse situatie.

De **schaalvraag** en **wondervraag** helpen inzicht te krijgen in waar het kind staat en wat het graag zou willen. Stel concrete vragen hoe dit eruitziet en waaraan je in de verschillende situaties zou merken dat het weer goed gaat.

6. Onderzoek waar je kind nog energie uit haalt en waar het van 'aan' gaat.

Dit hoeven niet direct grote dingen te zijn. Een goede film of elke dag even naar buiten kan al helpend zijn.

de zogenoemde goodness-of-fit. Vaak hebben leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel diverse copingmechanismen ontwikkeld om een gebrek aan die goodness-of-fit op te vangen. In het kader van preventie is het daarom belangrijk om die verschillende copingmechanismen – zoals het maskeren van sensitiviteit, intensiteit en hoge cognitieve capaciteiten (Frumau-van Pinxten et al., 2020) – bij leerlingen tijdig te herkennen. Dan kan ook erkend worden dat die goodness-of-fit ontbreekt en dat daar dus een taak ligt voor de ecologie van de leerling om tot een betere afstemming te komen. Thema's uit interviews met jongvolwassenen met een uitzonderlijk hoge cognitieve intelligentie laten zien dat zij een enorme drive en nieuwsgierigheid hebben waaraan pas wordt tegemoetgekomen vanaf de masterfase van hun universitaire studie (Frumau et al., 2023). Zij maskeerden hun uniciteit door zich binnen een niet-

passende omgeving voor te doen als een gemiddelde leerling. Dit stond hun ontwikkeling in zekere mate in de weg.

Ouders streven ernaar dat hun kind zich op alle ontwikkelingsgebieden ontwikkelt tot een gezonde volwassene die op eigen wijze adequaat kan functioneren in de samenleving. Bij dreigende uitval staan ouders vaak machteloos: ze willen hun kind ondersteunen, de school niet afvallen, niet als zeurouders gezien worden en uitval voorkomen. Ook ouders kunnen in het kader van preventie alert zijn op gebrek aan goodness-of-fit. In het geval van uitval is het belangrijk dat zij vertrouwen in hun kind blijven uitstralen. Kinderen moeten leren om vallen en opstaan te accepteren als onderdeel van het leven. Ouders zullen daar ontegenzeggelijk een overweldigend aantal diverse emoties bij ervaren. Het is belangrijk dat ook zij daarmee ergens terecht kunnen zonder dat er een steekspel ontstaat over een mogelijke schuldvraag. Onderliggende zorgen kunnen voortgang in de weg staan en als er aandacht voor die zorgen en emoties is, kunnen er ook weer kansen worden waargenomen. Verwijzers, regievoerders en hulpverleners kunnen in deze een belangrijke rol voor ouders vervullen. Dit alles kan bijdragen aan het ervaren van ruimte om zich te kunnen richten op het maken van een plan voor het kind, samen met de omgeving, zodat het kind een eigen weg kan gaan.

Deepdive met Marilène van Eijk (Praktijk voor Optimaal Leren en studiecoach in IJsselstein) over knelpunten en kansen die helpen om schooluitval te voorkomen.

Afstemmen vanaf dag 1

Door al vanaf dat het kind het kinderdagverblijf of de peuterspeelzaal bezoekt alert te zijn op kenmerken van begaafdheid, ontstaan er veel kansen om al op heel jonge leeftijd af te stemmen op die

begaafdheid (zie ook de brochure 'Jonge leerlingen met kenmerken van begaafdheid'). Een aantal van deze jonge kinderen geeft al in een heel vroeg stadium aan dat zij met minder plezier naar bijvoor-

beeld de peuterspeelzaal gaan. Soms leidt dit al op dat moment tot geoorloofd verzuim omdat ouders hun kind dan thuishouden, zeker als zij zelf de indruk hebben dat een gebrek aan kansen op

Tips voor THUIS: Na uitval van je kind

Over de auteur

Esther Wanschers

Stel dat je kind is uitgevallen op school; wat kunnen jullie als ouders doen om je kind te bewegen toch weer die 'gang naar school' te maken?

1. Stel doelen in kleine, haalbare stappen.

Een positief zelfbeeld en motivatie ontstaan onder andere door groei in dingen die lukken.

2. Wees je ervan bewust hoe begaafdheidskenmerken van jouw kind van invloed zijn op de interactie met de omgeving.

Begaafde kinderen hebben een intense belevingswereld, waardoor emoties en gevoelens intens ervaren en geuit kunnen worden. Het is van belang te begrijpen dat dit van invloed kan zijn op de interactie met anderen en op hoe begaafde kinderen moeilijke momenten ervaren.

3. Achterhaal met elkaar de oorzaak van de schooluitval.

Niet altijd is de oorzaak bij (hoog)begaafde kinderen een gebrek aan intellectuele uitdaging. Vaak hebben deze kinderen een creatieve persoonlijkheid en een creatief denkvermogen en is het helpend te kijken hoe daar meer aan tegemoetgekomen kan worden.

4. Haal de druk van de ketel.

Ga in overleg met school over de mogelijkheid vakken los te laten en te kijken naar vakken waar de interesse van het kind ligt. Zo ontstaat er weer ruimte in het brein van het kind. Op een ontspannen manier op school zijn is een belangrijke basis voor groei, ontwikkeling en verdere opbouw.

5. Zorg voor structuur en duidelijkheid.

Maak elke dag met elkaar een plan over hoe de dag eruitziet en laat je kind hierin meedenken. Dit zorgt voor structuur en voorspelbaarheid, maar ook voor veiligheid en rust.

6. Schakel op tijd passende, deskundige hulp in.

Wanneer je kind niet meer naar school wil, kun je je als ouder soms alleen voelen in de zorg en de verantwoordelijkheid die het met zich meebrengt. Het kan enorm helpend zijn deze zorg te delen en iemand mee te laten denken hoe je weer vooruit kunt komen.

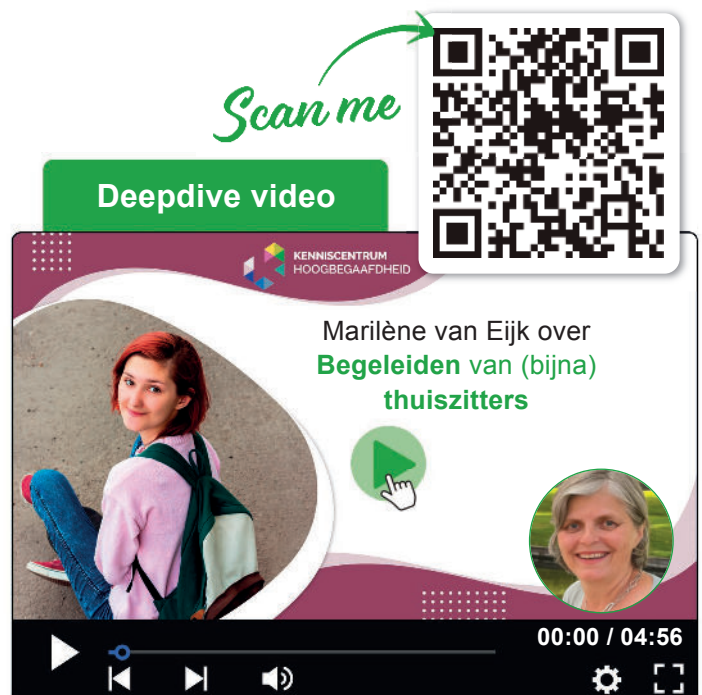
ontwikkelen de onderliggende oorzaak is. Het is echter belangrijk dat er dan wel actie ondernomen wordt en ouders samen met de peuterspeelzaal gaan kijken hoe het aanbod passender gemaakt kan worden. Het beste is dan om op een rustige manier verschillen in het gedrag van het kind tussen thuis en de peuterspeelzaal bespreekbaar te maken. Pedagogisch medewerkers doen er goed aan zich te realiseren dat die ouders graag willen dat ook hun kind – net als ieder ander kind – zich op de peuterspeelzaal verder kan ontwikkelen. Thuis kunnen ouders focussen op positieve momenten in contact, lol maken, zorgen voor rust en een prettige sfeer. Bedenk samen hoe je het talent van de leerling ook buiten school kunt stimuleren en verken welke activiteiten de jongere en de medegezinsleden energie opleveren.

Verzuim verdient niet het voordeel van de twijfel

In de klinische praktijk zien zorgverleners dat er in de periode voorafgaand aan langdurige schooluitval al vaak periodes van wisselende schooluitval of afnemende schoolresultaten zijn geweest. Gedurende die periodes heeft de cognitief sterke leerling veelal het voordeel van de twijfel gekregen. Het gevolg ervan kan echter zijn dat juist daardoor de belastbaarheid van de leerling sneller afneemt, de zorgen toenemen en uitval als copingmechanisme meer inslijt. Daardoor ontstaan er meer belemmerende factoren voor terugkeer in het onderwijs. Vanuit een preventief perspectief verdient het daarom aanbeveling een handelingsgerichte routekaart te maken waarop vastgelegd is welke route afgelegd gaat worden vanaf het eerste moment van verzuim.

Passende hulpverlening sluit een hoog ontwikkelingspotentieel in

Als leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel door een verminderd welbevinden aangemeld worden voor hulpverlening, is het van belang dat juist dat hoge ontwikkelingspotentieel meegenomen wordt in de sessies die met de cliënt doorlopen worden. Het therapeutisch proces blijft uit als therapeuten met de cliënt bespreken dat er een manier is om normaal te zijn en dat er iets met de cliënt mis is als deze zich niet kan conformeren aan normaliteit (Yermish, 2010). Ook in de hulpverlening is het belangrijk dat de cliënt zich kan herkennen in de omgeving. Door in de praktijk verrijkend materiaal neer te leggen, interessante posters op te hangen en vraagstukken te bespreken die aansluiten bij de belevingswereld van de cliënt met een hoog ontwikkelingspotentieel kan een belangrijke stap voor een eerste erkenning gezet worden.

Deepdive met Marilène van Eijk (Praktijk voor Optimaal Leren en studiecoach in IJsselstein) die vertelt wat je kunt doen om de leerling goed te begeleiden.

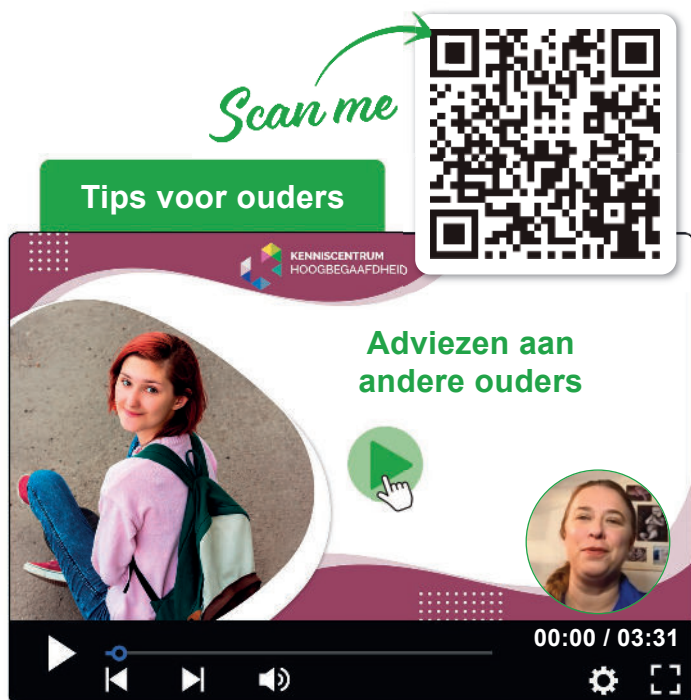
Dat er sprake is van zogenoemd 't'-trauma (trauma met een kleine t) is bij deze cliënten geen uitzondering. Het zogenoemde 't'-trauma – trauma na een opeenstapeling van nare gebeurtenissen – heeft eenzelfde impact als trauma vanuit direct levensbedreigende situaties. Een opeenstapeling van nare gebeurtenissen kan leiden tot significante emotionele schade bij een individu, zeker als dit plaatsvindt gedurende de kindertijd of adolescentie (Frumau, 2022). Denk bij deze cliënten aan gepest worden, een gebrek aan erkenning van potentieel of nare opmerkingen vanuit onderliggend onbegrip.

Voor zorgverleners is het belangrijk om zicht te krijgen op de mate waarin er sprake is van 't'-trauma's bij verzuim. Bedenk daarbij wat voor de een weinig impact heeft, voor een ander heel groots en ingrijpend kan zijn. Wuif deze ervaringen

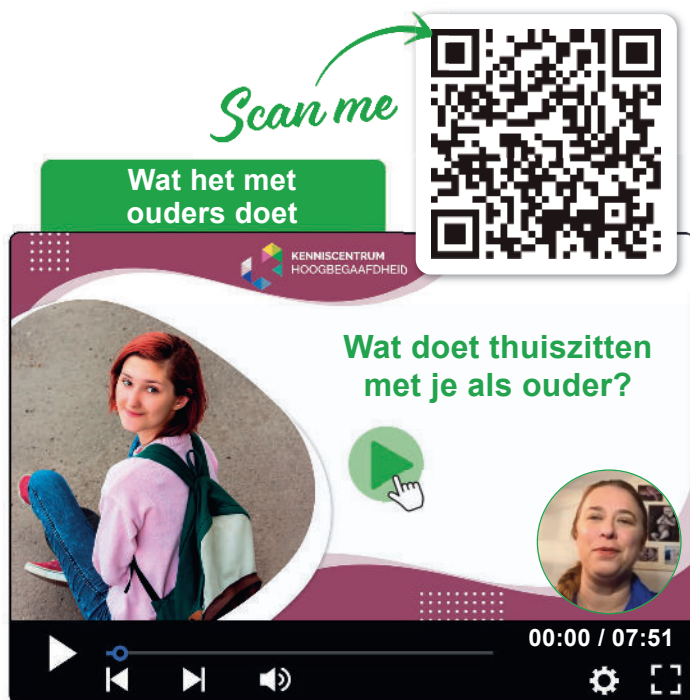
gen dus niet weg, maar neem ze mee in het analyseren van het 'en-en-en'-verhaal, waardoor ze niet alleen onderdeel van het probleem, maar ook onderdeel van een mogelijke oplossing kunnen worden: er kan worden gewerkt aan verwerking.

Afsluitend

Deze brochure wil bijdragen aan kennis over en praktische handvatten bieden voor ouders, leerkrachten en hulpverleners bij een fenomeen dat vraagt om een grondhouding die empathisch, verbindend en gedurfd is. Heb aandacht voor leerlingen met dreigende schooluitval. Creëer gezamenlijk voor ieder een eigen pad. Daarmee kan onderwijsuitval onder jongeren nooit volledig worden voorkomen, maar kunnen we wel beter begrijpen wat bijdraagt aan een gezonder onderwijsklimaat en daarnaar handelen, waardoor de kans op uitval kleiner kan worden.

Interview met Inge Briedé (ouder van twee hoogbegaafde kinderen die thuis kwamen te zitten) waarin ze adviezen geeft aan ouders met een kind in de basisschoolleeftijd dat dreigt uit te vallen of thuiszit.

Interview met Inge Briedé (ouder van twee hoogbegaafde kinderen die thuis kwamen te zitten) over de enorme impact op de ouders en het gezin als een kind (langdurig) thuiszit (en de aanloop daarnaartoe).

Integratieformat (dreigende) schooluitval jeugd met een hoog ontwikkelingspotentieel

Wie vult in?	Jeugdige	Ouders	School	SWV	Zorg	LPA
Wat is er aan de hand?						
Worden de drie psychologische basisbehoeftes vervuld? 1. Competentie “Ik heb vertrouwen en plezier in wat ik kan” 2. Autonomie “Ik kan het zelf, al is dat niet altijd alleen” 3. Relatie “Ik hoor erbij”						
Inschatting goodness-of-fit*:						
Wat is nodig? Wat moet daaraan gedaan worden? Gewenste interventie(s)						
Wie? Wie is daar verantwoordelijk voor?						
Afspraken rondom proces (en tempo) Op geleide van jeugdige						
Afspraken rondom samenwerking Afspraken regie samenwerking						

2023 © PPF Jeugdzorg, M.L. Frumau

*Goodness-of-fit: zoeken naar een (optimale) match tussen individu en context. Denk aan:

1. Bejegening: voelt de jeugdige zich gehoord, gezien, begrepen?
2. Welbevinden: hoe is het welbevinden van de jeugdige?
3. Verbinding: hoe verbonden voelt de jeugdige zich met de omgeving?

Praktische tips voor maatwerk

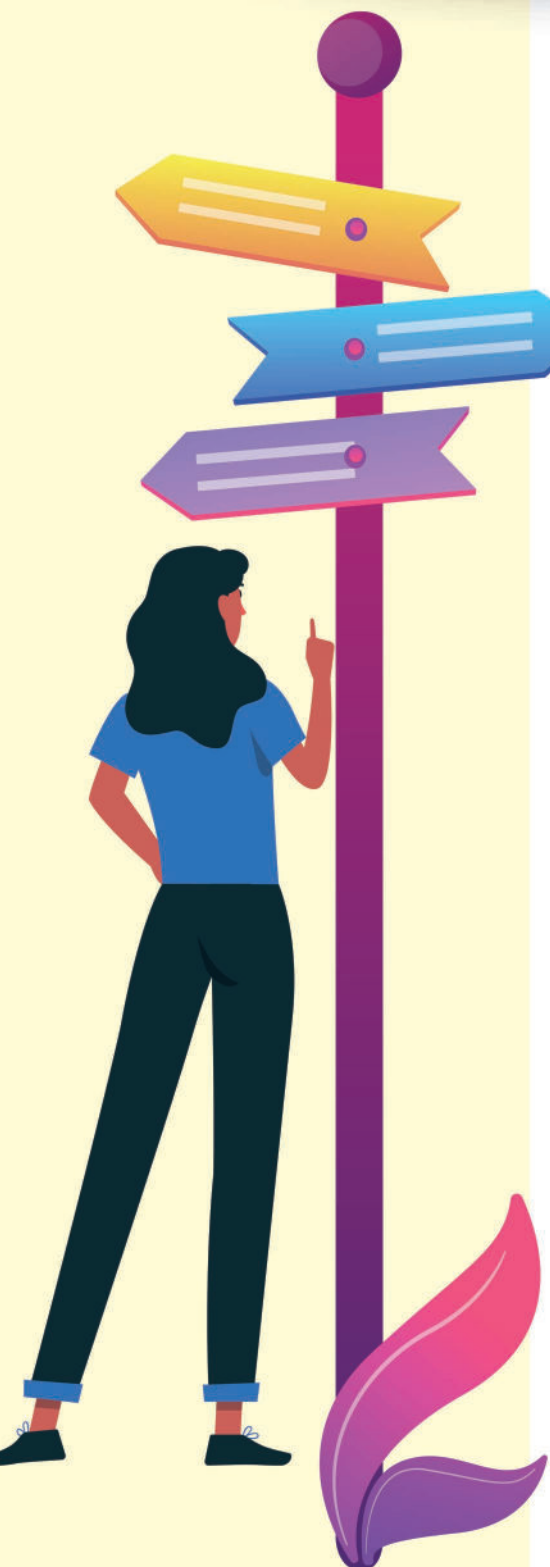
- 1** **Betrek de leerling en de ouders bij het vaststellen van de veranderbehoefte.**
Wat willen we samen dat er straks beter gaat en wat maakt dat we dit nu samen zo prioriteren?
- 2** **Bespreek de visies van de betrokkenen** om op een onderbouwde manier de vervulling van de behoefte mee vorm te geven. Wat denken zij dat kan bijdragen aan de oplossing en hoe zien zij hun eigen rol in het bijdragen aan een oplossing?
- 3** **Durf out of the box te denken in een multidisciplinair team.**
Werk met verschillende disciplines samen. Brainstorm over de mogelijkheden en kansen die iedereen ziet.
- 4** **Practice-based – evidence-based werken.**
Bij een practice-based benadering werkt men vanuit interventies die bij de leerling aansluiten en waarvan in de praktijk het effect merkbaar is. Zorg dat de grondhouding wél evidence-based is en dat je interventies kunt onderbouwen.
- 5** **Werk je vanuit de zorg, probeer dan niet de DSM-lijst ‘af te vinken’,** maar om heel zorgvuldig de (verklarende) diagnostiek uit te voeren. Analyseer samen met de betrokkenen wat er gebeurt op momenten dat het niet goed gaat en wat dan de ‘trigger’ is die het welbevinden van de leerling onder spanning zet.
- 6** **Probeer de verklarende diagnostiek niet alleen te gebruiken om het probleem te verklaren,** maar ook om te verklaren wat dan bijdraagt aan de oplossing. Een probleem is er nooit de hele dag. Op het moment dat het probleem er niet is, is er sprake van al een heel goede afstemming. Wat draagt op die momenten bij aan het succes?
- 7** **Denk in kansen en mogelijkheden.**
Zet dit om in handelen door te streven naar ‘de kleinste stap’ en niet meteen naar grootse plannen.

Handige vragen kort na instroom op het VO

- 1** Welke verwachtingen heeft de leerling van het voortgezet onderwijs (denk aan leerstofaanbod, maar ook aan de mogelijkheden om relaties met anderen op te bouwen en de manier waarop leraren ondersteuning bij leren en welbevinden kunnen bieden)?
- 2** Ervaart de leerling verbinding met zijn (eerdere) schoolse omgeving?
 - a. Voelt de leerling zich op zijn plek?
 - b. Voelt de leerling zich gezien en begrepen?
 - c. Voelt de leerling zich geaccepteerd door leraren én medeleerlingen?
 - d. Hoe beschrijft de leerling zelf zijn welbevinden?
 - e. Wat is bekend over deze aspecten met betrekking tot de situatie op de voorgaande school?
- 3** Met wie ervaart de leerling binnen de huidige situatie de relatie met de schoolse omgeving (dit hoeven niet alleen medeleerlingen of leraren te zijn, maar kan ook gericht zijn op onderwijsondersteunend personeel)?
- 4** Heeft de leerling behoefte aan leerstof die het standaardaanbod overstijgt of verbreedt?
 - a. Is er zicht op de ontwikkelingsvoorsprong van de leerling?
 - b. Is er sprake van gedrag dat gelinkt kan worden aan onvoldoende aansluiting bij de zone van de naaste ontwikkeling?
- 5** Als je de leerling vraagt om te beschrijven hoe deze het liefste leert, wat vertelt de leerling dan?
 - a. Leert de leerling vanuit inzicht en begrip, vanuit herhalen en oefenen, of vanuit doen?
 - b. Hoe gaat de leerling om met momenten dat de voorkeurstijl die deze heeft niet meteen ingezet kan worden?
 - c. Hoe gaat de leerling om met teleurstellingen in het leerproces?
- 6** Wat is het beeld van de bredere context waarin de leerling functioneert (denk aan het gezin, maar ook aan eventuele naschoolse opvang enzovoort)?
 - a. Zijn er signalen of informatie uit de directe omgeving van het kind die om aandacht vragen?
 - b. Wat vertelt de leerling zelf over zijn bredere context?

Verwijzingen

Bos, B., Molenaar, R., & Zweerink, J. (2021, 10 december). *Samenhang tussen problemen en de kans op voortijdig schoolverlaten*. CBS. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2021/samenhang-tussen-problemen-en-de-kans-op-voortijdig-schoolverlaten>

Deci, E., & Ryan, R. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychology Inquiry*, 11, 227-268. Doi:10.1207/S15327965PLI1104_01

Doll, J.J., Eslami, Z., & Walters, L. (2013). Understanding why students drop out of high school, according to their own reports: are they pushed or pulled, or do they fall out? A comparative analysis of seven nationally representative studies. *SAGE Open*, 3(4). Doi:<https://doi.org/10.1177/2158244013503834>

Frumau, M. (2022). *Hoogbegaafdheid: emotionele ontwikkeling bij kinderen en (jong)volwassenen. Toolbox voor de praktijk*. Bohn Stafleu van Loghum.

Frumau, M., Derksen, J.J.L., & Peters, W. (2011). Hoogbegaafdheid: het label voorbij. *GZ-Psychologie*, 5, 32-37.

Frumau-van Pinxten, W.L., Derksen, J.J.L., & Peters, W.A.M. (2020). The challenges of identity development for gifted individuals and the role of persona. *Advanced Development*, 18, 63-86.

Frumau-van Pinxten, W.L., Derksen, J.J.L., & Peters, W.A.M. (2023). The psychological world of highly gifted young adults: a follow-up study. *Trends in Psychology*, 1-27. Doi:<https://doi.org/10.1007/s43076-023-00313-8>

Hansen, J.B., & Toso, S.J. (2007). Gifted dropouts: personality, family, social, and school factors. *Gifted Child Today*, 30(4), 30-41. Doi:<https://doi-org.ru.idm.oclc.org/10.4219/gct-2007-488>

Huizinga, G. (2023, juni). Gewoon doen! *WEL in Ontwikkeling*. Geraadpleegd op 8 januari 2024, van <https://www.voordejeugdenhetgezin.nl/projecten/wel-in-ontwikkeling>

Iepma, I.J., Swart, B., & Vergeer, M. (2011). *Opstaan tegen thuiszitters*. Kohnstamm Instituut, Sardes.

- Krijnen, E., Vaessen, A., Pater, C.J., & Ledoux, G. (2021). *Zicht op thuiszitten: geschillen over toelating, verwijdering of ontwikkelingsperspectief van (dreigende) thuiszitters*. Kohnstamm Instituut. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van <https://kohnstamminstituut.nl/rapport/zicht-op-thuiszitten/>
- Mönks, F.J. (1999). Das Optimal-Match-Modell und die Entwicklung hoch begabter Kinder und Jugendlicher. In Th. Fitzner, W. Stark, H.P. Kagelmacher & Th. Müller (Red.), *Erkennen, Anerkennen und Fördern von Hochbegabten* (pp. 246-265). Ernst Klett.
- Peebles, J., Mendaglio, S., & Frumau, M.L. (2021, 31 aug. - 2 sept.). *The experience of parenting gifted children. An international comparison from Canada and the Netherlands*. [Paperpresentatie]. ECHA Online Conference 2021.
- Renzulli, J.S., & Park, S. (2000). Gifted dropouts: the who and the why. *Gifted Child Quarterly*, 44(4), 261-271. Doi:<https://doi-org.ru.idm.oclc.org/10.1177/001698620004400407>
- Ritchotte, J.A., & Graefe, A.K. (2017). An alternate path: the experience of high-potential individuals who left school. *Gifted Child Quarterly*, 61(4), 275-289. Doi:<https://doi.org/10.1177/0016986217722615>
- Robertson, E. (1991). Neglected dropouts: The gifted and talented. *Equity & Excellence*, 25, 62-74.
- Troxclair, D., & Van Gerven, E. (2024). De ABC's van connectieve geletterdheid: een aanpak voor psycho-educatie van dubbel bijzondere leerlingen. In E. van Gerven (Red.), *De Gids 2.0: over begaafdheid in het po en vo*. Maak je eigen onderwijsboek.
- Van Binsbergen, M.H., Pronk, S., Van Schooten, E., Heurter, A., & Verbeek, F. (2019). *Niet thuisgeven: schooluitval vanuit het perspectief van thuiszitters*. Kohnstamm Instituut. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van <https://kohnstamminstituut.nl/rapport/niet-thuisgeven/>
- Van der Vliet, T., & Assenberg, E. (2018). Langdurig en verborgen verzuim: van vroege signalering naar maatwerk binnen het voortgezet (speciaal) onderwijs. Uitgeverij SWP.
- Van Heerwaarden, Y., & Jobse, M. (2016). *Thuiszitten begint bij verzuim*. Nederlands Centrum Jeugdgezondheid.
- Van Meenen, P.H., & Paul, M. (2023). *Motie van de leden Van Meenen en Paul over onderzoek naar het aanmerken van voltijdhoogbegaafdenonderwijs als speciaal onderwijs*. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2023D15243&did=2023D15243>
- Verhaeghe, P. (2023). *Onbehagen*. De Bezige Bij.
- Visser, J. (2023). *Is het voor een cijfer? Hoe jongeren meer kunnen leren met minder stress*. De Correspondent.
- Wiersma, A.D. (2022, 23 december). *Uitwerking plan van aanpak hoogbegaafdheid* [Kamerbrief]. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/12/23/uitwerking-plan-van-aanpak-hoogbegaafdheid>
- Yermish, A. (2010). *Cheetahs on the couch: Issues affecting the therapeutic working alliance with clients who are cognitively gifted* (UMI No. 3415722) [Dissertation, Massachusetts School of Professional Psychology]. ProQuest Dissertations and Theses Database.
- Zabloski, J., & Milacci, F. (2012). Gifted dropouts: phenomenological case studies of rural gifted students. *Journal of Ethnographic & Qualitative Research*, 6, 175-190.

Meer lezen?

Boeken

Cauffman, L. (2022). *Oplossingsgericht werken voor de klas*. Pica.

Otter, M. de (2023) Het belang van voicing. In Gerven, E. van. *De gids 2.0. Over begaafdheid in het PO en VO*. Leuker.nu pp. 99-112.

Wolters, C. (2020). *Meer dan slim: talentgerichte begeleiding van kinderen en jongeren*. Pica.

Internationaal

Ritchotte, A.J., & Graefe, A.K. (2017). An Alternate Path: The Experience of High-Potential Individuals Who Left School. *Gifted Child Quarterly*, 61(4), 275-289.

Digitale bronnen

Steunpunt passend onderwijs: Aan de slag met schoolaanwezigheid.
<https://www.steunpuntpassendonderwijs-povo.nl/actualiteit/publicatie-aan-de-slag-met-schoolaanwezigheid/>

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport: Initiatieven voor onderwijszoekers en thuiszitters.

<https://www.regelhulp.nl/onderwerpen/onderwijs-en-zorg/thuiszitters-initiatieven>

Nederlands Jeugdinstituut (NJI): Voortijdig schoolverlaten en verzuim.
<https://www.nji.nl/voortijdig-schoolverlaten-en-verzuim/aanwezigheid-vanuit-school-stimuleren>

Kennisbank Hoogbegaafdheid

In de [Kennisbank](#) van het Kenniscentrum is informatie te vinden over verschillende thema's rondom hoogbegaafdheid. Deze informatie wordt regelmatig aangevuld en geactualiseerd.

Scan me

COLOFON

Productieteam

Hoofdredactie

Eleonoor van Gerven, Kenniscentrum Hoogbegaafdheid

Interviews

Martin van Rooij, Van Rooij Communicatie

Projectondersteuning en bureauredactie

Sabine Kokee, Leuker.nu

Eindredactie

Marita Weener, Redactie bureau Marita Weener

Videoredactie

Merlijn de Jager

Vormgeving

Sabrina Wakker, Wakker Design

Webredactie

Martijn de Graaff, Martijn de Graaff Communicatie

Beeld

Shutterstock, Dreamstime en Freepik

Aan dit nummer werkten mee:

- Agnes van Beek, hogeschooldocent Taal op de pabo bij Hogeschool KPZ en Specialist Begaafdheid
- Esther Wanschers, ambulante gezinshulpverlener bij Triade Vitree
- Fenne Frumau, GZ-psycholoog bij PPF Centrum voor Hoog OntwikkelingsPotentieel
- Inge Briedé, kinderrevalidatiearts en ouder van een thuiszitter
- Marilène van Eijk, eigenaar Praktijk Voor Optimaal Leren, Studiecoaching in IJsselstein
- Mia Frumau, directeur bij PPF Centrum voor Hoog OntwikkelingsPotentieel
- Tatjana Daalmans, gedragsdeskundige i.o. bij JGZ Almere
- Wanda Glebbeek, jeugdhulpverlener en hoogbegaafdheidsspecialist bij Atalanta, Eigenaar HB LinQ

Ministerie van Onderwijs,
Cultuur en Wetenschap

Deze brochure is een productie van het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid, in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

KENNISCENTRUM
HOOGBEGAAFDHEID

Kenniscentrum Hoogbegaafdheid | Toernooiveld 100, 6525 EC Nijmegen
E-mail: secretariaat@nationaltalentcentre.nl | Website: www.kenniscentrumhb.nl

**KENNISCENTRUM
HOOGBEGAAFDHEID**